

PRELIMINARIILE ALE LOGICII LUI HERMES: SITUAȚIA LOGICĂ ȘI CÂMPUL LOGIC

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

Scrisori despre logica lui Hermes – ultima lucrare antumă a lui Constantin Noica – reprezintă, cu siguranță, și apogeul gândirii filosofului român. Tocmai această lucrare pare să conțină cheia descifrării concepției sale, în sensul că noutatea pe care o aduce în ceea ce privește formele gândirii mijlocește apariția unui alt tip de înțelegere al întregii sale opere. Unui sistem filosofic de anvergură – precum este cel al lui Noica – nu îi putea lipsi o concepție despre logică –, deși îi lipsesc alte discipline tradițional-filosofice, cum ar fi etica. Justificarea acestei situații apare, în primul rând, în context istoric: evoluția științifică și culturală a Occidentului pe parcursul veacului al XX-lea conduseseră la rezultate care impuneau elaborarea unor noi tipuri de logică; pe de altă parte, Noica însuși considera că logica elaborată de el aduce o schimbare fundamentală în gândirea filosofică și, în mod evident, în ceea ce privește înțelegerea concepției sale generale. Ar fi fost oarecum nepotrivit ca Noica să recurgă la o logică veche pentru a elabora un sistem filosofic care se voia complet nou: cu alte cuvinte, înțelegerea concepției filosofice a lui Noica este condiționată de abordarea acesteia prin prisma logicii lui Hermes.

O astfel de atitudine din partea filosofului român transpare, de altfel, chiar din primul capitol al *Scrisorilor...*, în care se ridică problema privitoare la natura logicității, dar nu în termenii unei abordări enciclopedice, prin cercetarea tratatelor de logică, ci – probabil în manieră heideggeriană – prin ridicarea unei probleme fundamentale cu privire la logică și prin asumarea acesteia ca temă de cercetare. Urmându-l pe Aristotel, dar, de bună seamă, și pe Karl Jaspers, cu a sa întreită origine a filosofiei, Noica vrea să aducă logica pe tărâmul mirării filosofice – la fel cum, în *27 de trepte ale realului*, încercase să aducă la nivelul mirării filosofice problematica deducției sistematice a categoriilor. Refuzând, deci, o manieră enciclopedic-scolastică de abordare a logicii, Noica pune problema unei noi abordări a gândirii în sine – așa cum făcuse și Hegel în *Știința logicii* – și, implicit, a găsirii unor noi forme ale acesteia care să răspundă, pe de o parte, necesităților sistemului filosofic nicasian și, pe de altă parte, exigențelor culturii contemporane.

Pentru o astfel de logică, tocmai conceptul de „situație logică” reprezintă punctul de plecare. Două sunt elementele care definesc, în primă instanță, conceptul de situație logică. În primul rând, este vorba despre *manifestarea logicității*, iar în al doilea rând, despre *intrarea în ordine logică*. Primul dintre ele, de factură fenomenologică, ar putea fi înțeles ca o sesizare a celui de-al doilea de către un subiect cunoscător. Astfel, dacă intrarea în ordine (sau în formă) se petrece

sau se poate petrece spontan, fără a fi sesizată sau fără a i se acorda o importanță semnificativă, manifestarea acestei intrări în ordine conduce la apariția unei situații logice. Exemplul oferit de Noica este referitor la sesizarea, de către antici, a „stării electricității”, dar considerarea acesteia ca un fenomen secundar. Deplasând discuția la nivel logic, intrarea într-o formă logică generează o situație logică numai în cazul în care este sesizată ca atare. Cu alte cuvinte, manifestarea logicității, specifică unei anumite intrări în ordine a lucrurilor, generează o situație logică. Aceste considerațiuni îndreptătesc afirmația potrivit căreia logica lui Hermes, așa cum a construit-o Noica, este o logică a subiectivității – probabil în sensul pe care îl dă Hegel acestui termen în logica sa. Deci, ar fi vorba despre o alternativă la logica subiectivă hegeliană.

Situațiile logice luate în discuție sunt, în ordine: repetiția, simetria, asemănarea, proporția (analogia), coordonarea, subordonarea, implicația, consecuția, deducția, previzibilitatea, negația și contradicția. Totuși, Noica lasă deschisă posibilitatea apariției altor situații logice, atunci când se referă la „situațiile logice din felurile științe ale omului”¹.

Toate situațiile logice mai sus menționate, în afară de contradicție – care realizează trecerea de la lumea lucrurilor la cea a omului², având, astfel, un rol de tranziție –, par să fie mai mult decât niște simple exemple. Acesta sunt situații logice primitive, care se vor regăsi, altfel determinate, la nivelul umanului. Noica oferă, cu această ocazie, exemplul repetiției și al identității: identitatea ar fi o repetiție superior determinată³. Această manieră de a proceda nu este străină de spiritul filosofiei lui Noica, dacă se are în vedere mai vechea sa lucrare, *27 de trepte ale realului*, în care categoriile platonice, aristotelice și kantiene erau așezate într-o ierarhie deductivă și grupate în trei mari clase: cea a anorganicului, cea a organicului și cea a umanului. În aceste condiții, situațiile logice la care se referă filosoful român ar fi specifice lumii lucrurilor inerte⁴. La acest nivel, de fapt, ele operează în mod primitiv – abstract, cum ar spune Hegel. Trecerea la niveluri superioare de organizare ar presupune, în aceste condiții, reluarea acestor situații, dar prin modificarea modului în care ele operează organizarea realului. În plus, aceste situații logice sunt ele însele ierarhizate și ordonate deductiv, Noica numind, în mod explicit, *repetiția* ca „situație logică elementară”⁵.

Repetiția ar fi, deci, o primă intrare în formă. Este vorba, deci, de simplul „același”. În mod concret, repetiția este recunoașterea unei reveniri a aceleiași forme în conținuturi diferite. Ar fi, prin urmare, forma cea mai abstractă care se bucură, în același timp, de inteligibilitate. De altfel, Noica chiar face aceste precizări – fie direct, fie indirect – atunci când numește ritmul „formă fără

---

¹ Constantin Noica, *Devenirea întru ființă. Scrisori despre logica lui Hermes*, Ed. Humanitas, București, 1998, p. 397.

² *Ibidem*, p. 395.

³ *Ibidem*, p. 396.

⁴ Aici se impune o precizare. Chiar dacă aceste situații logice sunt specifice realității non-umane, ele țin tot de logica subiectivă. Analogia se poate face cu logica hegeliană: mecanismul, chimismul și teleologia sunt categorii specifice logicii subiective, dar ele revin realului non-uman.

⁵ Constantin Noica, *op. cit.*, p. 392.

conținut”⁶. Repetiția pare a fi un mediu universal al ordinii – câmpul logic pe care îl deschide aceasta fiind, practic, o condiție de posibilitate pentru orice altă intrare în ordine. Ceea ce nu se bucură de repetiție – ritmică sau aritmică – nu se lasă în niciun fel ordonat. Repetiția ar fi, deci, revenirea formei sau a structurii în diverse instanțe. Deci, inclusiv forma lui „altul” este condiționată de repetiție. Repetiția este revenirea lui „același” în „altul”. Realul proteic nu poate fi ordonat sub forma lui „altul” fără forma lui „același”. Discuția pare să fie asemănătoare cu cea din *Sofistul* lui Platon referitoare la identitate și alteritate. Trebuie remarcat că fără „același” dispare și „altul”: repetiția este un concept sintetic, o unitate a celor două momente ale sale, iar câmpul său logic nu este uniform – cum ar fi, de pildă, ființa parmenidiană –, ci este diferențiat, dialectic. De altfel, chiar conceptul de câmp – pe care Noica îl împrumută, deși în manieră metaforică, din științele exacte – presupune ideea tensiunii, a diferenței de potențial, deci a prezenței unor opuși. Am putea considera că situația logică fundamentală, repetiția, este tocmai aceea prin care se instituie inclusiv ideea de câmp logic – acesta fiind, în mod fundamental, opozitiv. Cu alte cuvinte, orice intrare în ordine înseamnă intrarea într-un nou tip de tensiune sau opoziție – ceea ce face ca perspectiva lui Noica să fie prin excelență dialectică.

Repetiția „se desface”, așadar, în „același” și „altul”, fiind un „același” care revine în „altul”. Situația logică succesivă este aceea a simetriei, care este o repetiție cu un punct de referință. Acesta pare să fie elementul definitoriu pentru simetrie și, în același timp, ceea ce o diferențiază de simpla repetiție. În simetrie, repetiția se petrece oarecum prin constrângere, iar nu liber, ca în cazul simplei repetiții. Reperul în raport cu care se realizează simetria impune anumite limite pentru repetiție și determină câmpul logic în care repetiția poate avea loc. Cum anume apare, însă, această nouă determinare Noica nu menționează. Există, fără îndoială, o ispită de a privi lucrurile în manieră hegeliană, în sensul căutării unei deducții a acestor concepte unele din altele. Astfel, ar fi necesară punerea în evidență a modului în care simetria apare din simpla repetiție. Problema ar putea fi astfel formulată: cum anume apare reperul în câmpul logic al repetiției și cum anume se instituie, așadar, simetria? A intenționat Noica să urmeze calea hegeliană a deducției acestor concepte sau s-a mulțumit cu menționarea lor? Pare greu de crezut că este vorba doar de o simplă menționare, de vreme ce aceste situații logice par a fi prezentate într-o ordine foarte precisă. Mai degrabă s-ar putea crede că Noica nu a insistat asupra acestor aspecte pentru că, în economia lucrării, acest lucru nu se impunea. Efortul deducției acestor concepte ar fi deviat, probabil, de la intenția lucrării. Nu trebuie uitat faptul că aceste situații logice sunt prezentate nu pentru ele însele, ci cu scopul de a introduce și explicita un concept mult mai important, și anume cel de câmp logic. Oricare ar fi fost motivele acestei treceri mai rapide peste conceptul de situație logică, cert este că o structură de ordine există și ea poate fi schițată.

Astfel, dacă simetria este repetiția controlată de un reper sau de un punct de referință, asemănarea este simetria față de o structură sau, în termenii conceptului

---

⁶ *Ibidem*, p. 393.

primitiv de repetiție, este o repetiție simetrică a structurii. Dacă, în cazul simetriei, reperul era un punct din câmpul logic al repetiției, în cazul asemănării reperul este deja în alt câmp logic, este structură față de care se produce repetiția, nu mai este simplă repetiție a aceluiași. Asemănarea pare să fie, de altfel, o sinteză a simetriei cu repetiția – cu depășirea ambelor – al cărei câmp logic iradiază asupra realului de la un nivel superior. Structura care se repetă este de alt ordin decât ceea ce se repetă pur și simplu: structura nu este un „același” care se regăsește în „altul”. În cazul asemănării, există doi diferiți în care se repetă aceeași structură. În istoria filosofiei occidentale, Wittgenstein pare să fi fost filosoful care a preferat conceptul de asemănare. În a doua perioadă a creației sale, cea care cuprinde *Cercetările filosofice*, el introduce ideea speculativă de „asemănare de familie”, aceasta putând fi tradusă în conceptele propuse de Noica. În ambele cazuri este vorba despre trecerea în idealitate a reperului. Mai exact, odată cu asemănarea, repetiția se face după un universal, după o formă, iar ceea ce se repetă este simetric nu în raport cu un reper, ci în raport cu un model.

Conceptul proporției (analogiei) la care se referă Noica servește argumentării afirmațiilor de mai sus. Proporția este asemănarea prin raportare la idealitate, în acest caz idealitatea numerică. Proporția este o asemănare raportată la cantitate, la număr. Dacă, în cazul asemănării, cele care se asemănau erau simetrice față de un model, acum, prin trecerea de la un model la rapoarte numerice, modelul însuși este cel care induce ordinea. În cazul asemănării, modelul era unul fix (ideea de triunghi, de pildă), iar instanțele diverse se asemănau prin raportare la acest model (diversele triunghiuri asemenea). Proporția mută ordinea de la nivelul relației între model și instanțe în interiorul modelului. Modelul însuși este repetitiv, simetric și asemănător, iar instanțele se subsumează lui. Cu alte cuvinte, în cazul unui triunghi, de pildă, asemănarea figurilor este tradusă în rapoarte numerice între laturile acestuia și a unui alt triunghi care este asemănător cu el. Ideea proporționalității face trecerea de la caracterul figurativ al geometriei – în cazul căreia modelele sunt ideale, dar au idealitate figurativă – la caracterul cantitativ al teoriei numerelor, în cazul căreia nu se mai poate vorbi despre figuri (reprezentări), ci despre numere (cantități, concepte formale). Desigur, Noica nu a intenționat să reducă aplicabilitatea acestor concepte la geometrie și teoria numerelor, dar exemplele cele mai elocvente aparțin acestor domenii. De altfel, Noica însuși se referă la aplicabilitatea acestor concepte în poezie⁷.

De la proporție, Noica merge mai departe la coordonare. Deși lasă impresia că nu ar exista neapărat o succesiune firească între cele două, aceasta este mai mult decât evidentă. Coordonarea este o proporție pusă în mișcare. În cadrul unei egalități de rapoarte, de pildă, se poate vorbi despre coordonarea între ele, în sensul impunerii reciproce a ordinii. Orice modificare a vreunui membru al proporției impune modificarea altui membru. Astfel încât proporția să se păstreze. Egalitățile numerice din matematică nu pot pune acest lucru în evidență foarte ușor, dar el se poate vedea mai clar în cazul ideii de creștere sau dezvoltare. Un organism, de pildă, crește prin păstrarea proporțiilor firești, ceea ce înseamnă, de fapt, o creștere

---

⁷ *Ibidem*, p. 393–394.

coordonată a fiecărei părți. Desigur, aici apare imediat ideea de subordonare, adică de fixare a unui reper de la care emană ordinea: creșterea unui organism, ar fi spus Hegel, se face teleologic, înspre împlinirea conceptului acelui organism. Deci, dezvoltarea proporționată se face nu prin creștere succesivă a fiecărei părți a organismului urmată de creșterea coordonată a alteia, ci prin creșterea coordonată a tuturor, dar în subordinea scopului care trebuie atins, adică a organismului matur.

Analiza subordonării scoate la iveală câteva aspecte sau forme ale acesteia, care sunt tot atât de situații logice noi: implicația, consecuția, deducția sau previzibilitatea. Acestea nu ridică probleme semnificative, fiind, totuși, particularizări sau determinări suplimentare ale subordonării. Momentul mai semnificativ, în acest lanț deductiv al situațiilor logice, este acela al apariției negației. Noica afirmă că aceasta apare atunci când „înlănțuirea se curmă brusc”⁸. Cum și de ce apare această ruptură bruscă în înlănțuirea lucrurilor, Noica nu precizează. Determinarea care pare să fie cea mai importantă în cazul negației este aceea pe care Noica o numește complementaritate. Este singura care particularizează negația și împiedică apariția acesteia înainte de ideea subordonării. Astfel, la nivelul repetiției, „același” se repetă în „altul”, deci nu poate fi vorba despre complementaritate sau excludere reciprocă. Repetiția este prezentă, într-o formă sau alta, în toate situațiile logice de până acum. Negația pare să fie aceea care rupe lanțul repetiției. Problema se pune acum în legătură cu apariția negației imediat după subordonare. Dacă înșiruirea situațiilor logice este rapsodică, atunci această problemă nu există. Totuși, Noica vorbește despre „înlănțuirea” care „se curmă brusc”, ceea ce nu îngăduie considerarea expunerii sale ca fiind rapsodică. Dacă, însă, expunerea este deductivă, apariția negației nu este întâmplătoare. Astfel, subordonării îi succede negația. O posibilă explicație ar fi aceea a separării elementelor subordonării. Astfel, ceea ce cade sub aceeași lege științifică, de exemplu, este limitat printr-un eveniment recalcitrant. Excepția confirmă regula, dar o și limitează. Pe cale de consecință, negația ar fi limitarea câmpului de exercitare a legii și identificarea unei zone de complementaritate care este, desigur, conectată cu spațiul de aplicabilitate a legii, dar nu mai cade sub incidența respectivei legi. În fizica teoretică, de pildă, zona de aplicabilitate a legii gravitației este limitată de zone în care funcționează alte legi. Desigur, aceste zone sunt legate și chiar este posibil ca gravitația să se dovedească a fi un caz particular al altei forțe, situație în care negația este depășită și se revine la subordonare (desigur, la o nouă subordonare, deci la o nouă lege). Dar apariția noii subordonări și a unei legi mai generale se face cu ajutorul negației, prin care zona de aplicabilitate a vechii legi este circumscrișă și chiar vechea lege este înlocuită, instituindu-se o nouă lege care funcționează iar în regimul subordonării până la momentul unei noi negații și așa mai departe.

Prin contradicție și dialectică se face trecerea la lumea umanului, afirmă Noica⁹. Depășirea situației logice a negației – în cazul căreia cei doi opuși se anulează reciproc – se face prin faptul că cei doi contradictorii se validează reciproc. Ceea ce mijlocește, de altfel, apariția conceptului de sinteză. Așadar,

---

⁸ *Ibidem*, p. 395.

⁹ *Ibidem*.

contradictorii care se unesc nu se anulează, ci generează saltul la un alt nivel, prin sinteză. Trei sunt elementele care intervin aici: conceptul, dezvoltarea și subiectivitatea. Așadar, abia la acest nivel este posibil conceptul ca sinteză a contradicțiilor; desigur, odată cu acesta, se pune și problema dialecticii, dar și a unității speculative. Mai precis, la acest nivel mișcarea determinațiilor logice se poate realiza urmând un concept. În cazul dezvoltării, aceasta este făcută posibilă de chiar contradicția dialectică însuși, contradicție în cadrul căreia unitatea opușilor nu mai înseamnă anulare, ci salt sau sinteză. În ce privește aceste două prime determinații, se poate spune că există o diferență semnificativă între concepția lui Noica și cea a lui Hegel. Așadar, dacă filosoful german se referă la contradicție ca atare, în cadrul căreia cei doi opuși au valoare ontologică egală, Noica se va referi la contradicția unilaterală, în cadrul căreia numai unul dintre cei doi termeni îl contrazice pe celălalt. Acest tip de contradicție este numit de Noica „contradicție unilaterală” și va constitui un element important al concepției sale logice. Pentru moment, el este pe scurt elaborat, filosoful român făcând numai precizarea că, în cazul acestui tip special de contradicție, unul dintre contradictorii îl integrează pe celălalt. Acest fapt ar duce, cu siguranță, și la o reinterpretare a conceptului de sinteză logică, prin comparație cu sensul hegelian al acesteia: nu mai este vorba, deci, despre o „rezolvare” a tensiunii între doi contradictorii într-un al treilea, considerat sinteză a lor, ci de o relație dialectică aparte, în care unul dintre contradictorii îl integrează pe celălalt. Ar fi de reamintit aici exemplul pe care îl dă Noica în legătură cu raportul dintre individual și general, pe care îl va dezvolta ulterior, tot în *Scrisori...* Astfel, dacă se pune problema relației între umanitate și Socrate, în cadrul silogismului „Omul este muritor/Socrate este om//Socrate este muritor”, atunci nu este vorba despre o simplă subordonare a unui individual față de o clasă de obiecte. Individualul „Socrate” dă o nouă determinare umanității tocmai prin felul său de a fi, prin sacrificiul său etc. Ca universal și individual, cele două sunt în contradicție; însă considerate din perspectiva contradicției unilaterale – în accepțiunea dată de Noica acesteia –, lucrurile se arată în alt mod. Depășind ideea simplei contradicții, universalul „umanitate” asumă determinarea individualului „Socrate” și capătă alt înțeles. Deci, individualul „Socrate” va funcționa de acum ca un reper sau „punct de acumulare” al universalului „umanitate”.

Odată cu situația logică a contradicției dialectice, se poate observa că înlănțuirea tuturor situațiilor logice este orientată teleologic în sensul mișcării acesteia spre câmpul situațiilor logice ale umanului. Chiar de la începutul logicii lui Hermes operează, așadar, în fundal, conceptul devenirii, despre care Noica tratase pe larg în *Devenirea întru ființă*. Acest tip de logică este o logică a devenirii, iar nu una a determinațiilor fixe, teză afirmată, de altfel, explicit de Constantin Noica¹⁰. Dar nu numai faptul că este o logică a devenirii interesează aici, ci și acela că este o logică a dezvoltării orientată teleologic spre determinațiile umanului, în mod special spre subiectivitate. Este vorba, cu siguranță, despre o logică nouă, dar de tip clasic, care ar putea sta la baza unui sistem integral al filosofiei, care se cere completat cu o filosofie a naturii și cu una a spiritului. Dezvoltarea acestei logici se

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 396–397.

va desfășura în orizontul acestei înlănțuiri inițiale a situațiilor logice, iar întrebuintarea ei ca temelie a unui sistem al filosofiei pare să fie o invitație pe care Noica o adresează posterității sale.

Natura logicității reprezintă, așa cum era de așteptat, una dintre preocupările cele mai importante ale *Scrisorilor despre logica lui Hermes*. De altfel, Constantin Noica încearcă, pe parcursul acestei lucrări – sau acestor lucrări, dacă fiecare scrisoare poate fi avută în vedere și separat de celelalte –, o redefinire a logicului dintr-o nouă perspectivă. În cadrul acestei redefiniri, unul dintre conceptele care provoacă, într-o măsură semnificativă, cititorul este acela de câmp logic.

Într-o primă instanță, prezența unui astfel de concept într-o lucrare ce se vrea a fi întemeietoare pentru o nouă logică pare a fi de domeniul exotismelor – în cel mai bun caz fiind vorba despre o metaforă „fizicalistă” menită să reducă, într-o oarecare măsură, rigiditatea unui astfel de demers. Totuși, lucrurile sunt departe de a sta așa. Dimpotrivă: Noica apreciază că acest concept de „câmp logic”, spre deosebire de cel de „situație logică”, se cere definit; mai mult chiar, logica însăși ar putea avea drept origine o „teorie a câmpului logic”¹¹. Pe cale de consecință, câmpul logic pare a fi un concept logic ca atare, nicidecum o metaforă sau ceea ce s-ar putea numi un concept vag. De altfel, Noica stabilește o definiție a câmpului logic, chiar dacă aceasta nu este, neapărat, în conformitate cu regulile clasice ale definiției: câmpul logic este „acea situație în care întregul este în parte, iar nu numai partea în întreg”¹².

În mod evident, filosoful român definește câmpul logic pornind de la ceea ce reprezentase obiectul scrisorii anterioare, și anume situația logică. Aspectul relevant, aici, este dat de modul în care este concepută situația logică: aceasta face obiectul experienței logicului. Ceea ce înseamnă că este vorba nu despre o elaborare a unei logici formale – nici în sens clasic, aristotelic, și nici în sens contemporan, simbolic. Experiența situațiilor logice pare a fi o sursă a logicității sau, altfel spus, conștiința umană (deși Noica nu folosește această sintagmă, în acest context) trăiește experiența unei forme aparte a intrării în ordine, și anume forma logicității. Oricum, este clar că în discuție este o dispunere a conștiinței umane anterioare reflecției, ceea ce Noica afirmă explicit¹³. Oricum ar sta lucrurile, este cert că Noica alege să plaseze chiar în interiorul logicii sale ceea ce pare a fi motivația conștiinței de a înțelege sau de a se raporta la lume într-o manieră logică, ceea ce nu este cazul pentru logica formală obișnuită. În plus, dat fiind faptul că experiența logicității face parte din logica luată ca atare, s-ar putea vorbi, în mod legitim, despre o semnificație transcendentală a logicii lui Hermes. Chiar mai mult: s-ar putea vorbi despre o ordine a experienței conștiinței umane, un caz aparte constituindu-l experiența logicității.

O astfel de perspectivă l-ar apropia pe Noica de perspectiva hegeliană, dar nu atât de logica filosofului german, cât de fenomenologia spiritului. Aceasta deoarece traseul pe care conștiința îl parcurge în *Fenomenologia spiritului* este de la

---

¹¹ *Ibidem*, p. 399.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 398.

certitudinea sensibilă până la cunoaștere; cu alte cuvinte, conceptul – singurul sub puterea căruia cunoașterea se poate produce în filosofia lui Hegel – este, cel puțin în cazul fenomenologiei conștiinței, o experiență a conștiinței. La finalul itinerariului fenomenologic, conștiința ajunge „capabilă” de concept. Desigur, în logica lui Hermes nu poate fi vorba despre o astfel de evoluție a conștiinței; totuși, logicul este, neîndoielnic, una dintre experiențele conștiinței¹⁴.

Revenind la definiția câmpului logic, ridicarea părții la puterea întregului sau conotarea părții cu toată încărcătura întregului este, la rândul ei, o situație de ordine pe care conștiința umană o înregistrează. Folosirea, în acest context, a termenului de câmp pare să fie una fericită, de vreme ce câmpul – în accepțiunea din fizica actuală – este un mediu al difuziunii. Specificitatea câmpului logic este dată de prezența întregului în parte (dimpreună cu prezența părții în întreg); acest fapt conferă difuziunea câmpului în toate zonele asupra cărora acesta se exercită, difuziune care, în același timp, poate porni de la oricare dintre părțile implicate în discuție. Cu alte cuvinte, experiența unei situații de logicitate determină conștiința umană să extindă această formă specială de ordine prin ceea ce Noica numește experiment ideal sau experiment care revelează o lege¹⁵.

Experimentul ideal ar fi, de fapt, numai un caz particular. Ridicând nivelul de generalitate, Noica se referă la un caz exemplar, la un individ care reprezintă un fel de centru de la care emană ordinea logică. Deosebit de importantă aici pare a fi distincția între logica tradițională și cea simbolică, pe de o parte, și logica lui Hermes, pe de altă parte. Noica alege un exemplu pe care îl asociază în mod subtil cu logica lui Ares – logică a conflictului, a dualității „da-nu”. Este vorba despre tiranul care, neputând să-și impună voința sa drept lege, tiranizează¹⁶. Exemplul ales de filosoful român este dătător de seamă cu privire la tipul de logică pe care acesta îl practică. O logică a extensiunii¹⁷ este una în care părțile și întregul, pe de o parte, dar și părțile între ele, pe de altă parte, sunt legate exterior. Noica lămurește, într-o oarecare măsură, sensul acestei exteriorități, atunci când se referă la o mulțime care nu este ținută laolaltă de un câmp logic. Cu alte cuvinte, câmpul logic este cel care difuzează în părțile unui întreg, le aduce la unitate, dar aceasta nu prin simplă alăturare arbitrară, ci printr-o legătură de conținut. În legătură cu acest aspect apare al doilea element important, și anume ideea de logică a interpretării¹⁸, nu numai a formei. Logica lui Hermes nu este una a formelor goale care așteaptă, în mod indiferent, un conținut oarecare, căruia să i se impună. Dimpotrivă, logica lui Hermes este o logică a părții care interpretează întregul¹⁹. Sursa ordinii din cadrul unui întreg – întreg care, în accepțiune tradițională sau simbolică, ar fi fost o mulțime sau un grup – nu mai este universalul, ci un individual exemplar care tinde „să prescrie sensuri generale”²⁰. Tocmai această tendință de a prescrie sensuri

---

¹⁴ Noica se ferește de folosirea termenului „conștiință”, preferând să se refere la „situațiile logice înregistrate de om”. Constantin Noica, *op. cit.*, p. 398.

¹⁵ *Ibidem*, p. 400.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Extensivității” este termenul folosit de Noica. *Ibidem*, p. 402.

¹⁸ *Ibidem*, p. 403.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 400.

generale este, pe de o parte, dovada interpretării generalului de către individual și, pe de altă parte, dovada eliminării dimensiunii conflictuale specifice logicii lui Hermes. Individualul care „emană” ordine nu este tiranic, fiind exemplar. Socrate, de pildă, dă dimensiunea umanului prin sacrificiul său, dar acest lucru nu înseamnă în niciun fel că impune voința sa celor mai slabi²¹. El, prin acest sacrificiu, instituie un câmp al sensului (care, structural, este un câmp logic) și se constituie ca sursă a ordinii și ca reper pornind de la care gesturi sau comportamente umane sunt sau vor fi evaluate.

La acest nivel se mai impune o precizare care să arunce lumină asupra ideii de relație interioară între părțile unui întreg, pe de o parte, și asupra naturii ordinii logice, pe de altă parte. Câmpul logic aduce cu sine ceea ce Noica numește preluarea mediului extern ca mediu intern²². În cazul logicii tradiționale, ca și în cel al logicii simbolice, individualele sunt „cufundate” într-un mediu extern, care ar putea la fel de bine să le „sufoc”. Relația dintre un individual și un mediu extern care îi este impus nu poate fi altfel decât ostilă. În cazul acceptării mediului extern ca mediu intern, cu ajutorul difuziunii câmpului logic, o astfel de ostilitate este cu totul absentă. În treacăt fie spus, această apreciere a lui Noica poate fi întrebuițată pentru a explicita tezele evoluționiste contemporane, în cazul cărora adaptarea la condițiile de mediu ar presupune tocmai o astfel de acceptare a mediului extern ca mediu intern, în sensul modificării naturii unei viețuitoare în funcție de condițiile de mediu, dar și privitor la supraviețuirea celor mai puternice exemplare.

Date fiind aceste considerații privitoare la natura conceptului de câmp logic, se impun două precizări. Prima este referitoare la poziția perspectivei lui Noica în istoria filosofiei universale. A doua este legată de domeniul de aplicabilitate al acestei logici.

Ideea de câmp logic, așa cum a fost aceasta elaborată de Noica, pare să amintească de ideea hegeliană de determinare (*Bestimmung*) care parcurge tot obiectul pe care îl determină. Diferența, pe de altă parte, rezidă în faptul că, în logica hegeliană, nu se poate vorbi despre un centru al ordinii și despre o interpretare a întregului prin parte, deși logica hegeliană poate fi revendicată și interpretată pornind de la logica elaborată de Noica. Pe de altă parte, determinația hegeliană nu se referă la un obiect particularizat și izolat, ci, în general, la natura unui obiect (de pildă, nu la o piatră anume, ci la natura acesteia). În acest sens, se spune despre determinație că parcurge întreg obiectul, amintind oarecum de ideea platonice în calitate de prototip care „produce” cazurile particulare. Prin analogie, în logica lui Noica se poate spune că un anume câmp logic parcurge individualele subsumate unei mulțimi, transformând natura acestora, pe de o parte, și făcând dreptate centrului de ordine, pe de altă parte. În plus, câmpul logic și „exercitarea” acestuia circumscriu și domeniul de aplicabilitate al logicii lui Hermes. Mai exact, câmpul logic este acela care parcurge și determină tot domeniul său și care nu permite încălcarea granițelor altor domenii. Din nou, se observă că, spre deosebire de logica lui Ares, caracterizată de încălcări brutale ale limitelor de aplicabilitate,

---

²¹ Nu este imposibil ca Noica să fi polemizat aici chiar cu ideea de morală a omului superior elaborată de Nietzsche.

²² Constantin Noica, *op. cit.*, p. 400.

logica lui Hermes este una a comunicării și interpretării, iar nu a conflictului. Nu este nimănui străină tendința practicanților logicii simbolice contemporane de a pătrunde în toate domeniile, fără prudența necesară a cărei lipsă poate conduce la neînțelegeri și la „malformări” ale obiectului asupra căruia aceasta se exercită. În treacăt fie spus, tocmai faptul că logica lui Hermes este una a interpretării și comunicării o face pe aceasta mai potrivită pentru interdisciplinaritate; tendința spre interdisciplinaritate, specifică științei contemporane, presupune păstrarea specificității fiecărui domeniu de cercetare – și implicit, păstrarea logicii specifice fiecărui domeniu de cercetare – și, în plus, refuză reducționismul spre care, nu de puține ori, logica simbolică pare să tindă.

Revenind la chestiunile istorice, logica lui Noica pare să mai aibă o similitudine cu logica hegeliană. Este vorba despre faptul că ambele logici sunt logici ale dezvoltării. Așadar, ca și în cazul logicii lui Hegel, formele logicii nicasiene sunt forme sub care logicitatea (adică ordinea) survine nu prin impunerea acestora asupra unui conținut exterior, ci prin așezarea în ordine a lumii. Cu alte cuvinte, sunt forme care apar prin „mișcarea conținutului”, cum ar spune Hegel. În cazul formelor logicii lui Ares, individualele sunt în relații de tensiune atât între ele, cât și cu generalul. Individualele sunt statice (vezi, de pildă, ideea particularizării unei formule logice, prin acordarea de valori) și nu sunt supuse în niciun fel schimbării. Prin contrast, logica lui Hermes este o logică a mișcării, a dezvoltării și chiar a evoluției: un individual exemplar, care instituie un câmp logic și un sens al ordinii, stabilește, în același timp, și o direcție de dezvoltare, evolutivă, pentru celelalte individuale, dar le și schimbă sub aspectul naturii lor. Revendind la exemplul de mai sus, atunci când Socrate se sacrifică, el instituie nu numai un alt normativ în ceea ce privește evaluarea faptelor umane, ci dă și o nouă dimensiune umanului, modificând natura profundă a acestuia.

Tot sub aspectul plasării logicii lui Noica în contextul filosofiei universale trebuie precizat faptul că ideea deschiderii unei lumi prin intermediul câmpului logic îl apropie pe Noica de Heidegger (deși filosoful român face, cu această ocazie, referire la Eminescu)²³. Ideea unei ordonări, dar și a unei constituirii a lumii, se regăsește la filosoful german în legătură cu *Dasein*-ul uman, spre deosebire de orice altă ființare. Așadar, dacă alte ființări sunt „lipsite de lume” (*weltlos*) sau „sărace în ceea ce privește lumea” (*weltarm*), *Dasein*-ul uman este „constructor de lume” (*weltbildend*). Dacă se are în vedere distincția făcută de Noica între mulțimile-caracterizate și mulțimile-grămezi²⁴, atunci pare evident faptul că *Dasein*-ul operează o punere în ordine a lumii, o scoatere a acesteia din haos. Ceea ce dovedește că și perspectiva heideggeriană poate fi decodificată în termenii logicii lui Hermes, cel puțin la acest nivel. Faptul nu este surprinzător, de vreme ce Noica mărturisește, de mai multe ori, că a avut în vedere elaborarea unei logici care să fie, mai degrabă, specifică unei lumi umanizate, iar nu uneia impersonale, cum era cazul cu logica tradițională sau cu cea simbolică, considerate ca logici ale obiectivității, din care subiectivitatea umană era complet exclusă.

---

²³ *Ibidem*, p. 403.

²⁴ *Ibidem*.

Date fiind cele spuse până acum, singura concluzie care se impune este aceea că ideea de câmp logic este de o deosebită importanță pentru logica elaborată de Noica din cel puțin trei motive. Primul este acela că aceasta întemeiază ideea de ordine. Al doilea ar fi acela că, pe baza acesteia, se stabilesc relațiile logice fundamentale. Al treilea ar fi că tocmai ideea de câmp logic îngăduie elaborarea unei logici a comunicării și interpretării. La toate acestea se adaugă două elemente ce context: ideea de experiență a ordinii logice, pe care se întemeiază logica nicasiană; în al doilea rând, ideea de logică a dezvoltării și a construcției unei lumi, care face legătura între concepția lui Noica despre logică și marile sisteme ale filosofiei moderne și contemporane.